

Erik
Tabery

Opuštěná
společnost

Česká cesta
od Masaryka
po Babiše

**Erik
Tabery**

**Opuštěná
společnost**

**Erik
Tabery**

Opuštěná
společnost

**Česká cesta
od Masaryka
po Babiše**

Nakladatelství Paseka

Na obálce fotografie Jana Lukase:

Všesokolský slet v roce 1948, poslední záchrva svobody po komunistickém puči.

OPUŠTĚNÁ SPOLEČNOST

Copyright © Erik Tabery, 2017

Cover photo © Jan Lukas/dědicové

ISBN 978-80-7432-849-7 (váz.)

ISBN 978-80-7432-871-8 (Epub)

ISBN 978-80-7432-872-5 (Mobi)

ISBN 978-80-7432-873-2 (PDF)

Věnováno Tomáši Pěknému

Obsah

Úvod	10
Češi a idea státu	18
Češi a idea státu po roce 1989	38
Populismus	48
<i>Populismus ve světě</i>	50
<i>Český populismus</i>	59
Pravda	72
Konspirační teorie	84
Vliv sociálních sítí	96
Hledání nepřítele	110
<i>Odborníci</i>	112
<i>Média</i>	118
<i>Nevládní organizace</i>	131
<i>Intelektuálové</i>	137
Proč Havel a Peroutka	150
<i>Václav Havel</i>	150
<i>Ferdinand Peroutka</i>	156
Mladí lidé a střet generací	168
Východ, nebo Západ?	180
<i>Historická debata</i>	182
<i>Německo</i>	191
<i>Rusko</i>	196
<i>Jakou chceme Unii</i>	201

Opuštěná společnost	208
Miloš Zeman	214
<i>Politická východiska</i>	214
<i>Politické prostředky</i>	218
<i>Stát</i>	223
<i>Jak dál</i>	226
Andrej Babiš	229
<i>Jak to začalo</i>	229
<i>Politické prostředky</i>	232
<i>Co vlastně chtějí?</i>	235
<i>Chyba systému a upevňování pozice</i>	237
<i>Jak dál</i>	241
Závěr	246
Epilog	264
Poznámky	266
Jmenný rejstřík	276

**Několikrát jsme
mysleli, že už jsme
na konci cesty,
a pokaždé
jsme shledali,
že jsme teprve
na začátku.**

Ferdinand Peroutka

Úvod

Ferdinand Peroutka v padesátých letech prohlásil, že kdyby měl napsat o Československu knihu, jmenovala by se Věčný začátek. Pokaždé totiž, když Češi nastoupili cestu demokracie, okamžitě ji přerušil nějaký zásadní zvrat – poprvé válka a podruhé komunistický puč.

„Už několikrát, pro neblahost naší zeměpisné pozice, náš přirozený vývoj byl porušen a my byli nuceni se shýbnout a začít znovu. Vždy jsme byli svobodomyšlný národ, a přece uprostřed tohoto století musíme s větším rizikem bojovat o základní občanské svobody než před sto padesáti lety. Vždy jsme byli demokraty, a přece už přes deset let je u nás demokrat ne mnohem více než mrtvý na dovolené... Několikrát jsme mysleli, že už jsme na konci cesty, a pokaždé jsme shledali, že jsme teprve na začátku,“ řekl v projevu při zahájení vysílání *Rádia Svobodná Evropa* Peroutka.¹

Český novinář, v té době už žijící v exilu, kam utekl před komunisty, také dodal, že Češi příliš brzy uvěřili tomu, že je cesta za demokracií dokončena, a přestali věnovat pozornost nebezpečí, které se blíží. Následoval poté zlom, jímž se narušila jakákoli kontinuita, a bylo nutné vše budovat od základů. Jaké jsou obtíže tohoto budování, známe dobře na vlastní kůži od roku 1989. Za tu dobu jsme poznali i Peroutkou zmíněnou iluzi, že vše je dokončeno – a najednou jako by měl přijít další zlom.

Ve chvíli, kdy ruští vojáci v roce 2014 přepadli ukrajinský Krym a následně pomáhali proruským separatistům na východě Ukrajiny okupovat území, začala řada lidí i v Česku řešit otázku: nemůže se historie opakovat? Vždyť tamní události velmi připomínají zabírání československých Sudet v roce 1938. Jsou hranice států opět jen kresbou na mapách, které nemají žádnou hodnotu?

Dějiny se ale nezastavily a objevila se další otázka. Poté co se vydalo velké množství uprchlíků ze Sýrie či Afghánistánu do Evropy, vyvolalo to všude po Evropě různé odstíny vášní. Co s tolika lidmi? Nedojde ke střetu civilizací? Je to organizovaná invaze? Ptali se někteří.

A i když se naši zemi uprchlíci vyhýbají, největší obavy zaznamenali sociologové právě v Česku. Nemalá část společnosti i proto volá po vládě tvrdé ruky, vystoupení z Evropské unie a ochotě zbavit se části svobod výměnou za pomyslný klid.

Nálady se ale nemění jen u nás. Velká Británie se v referendu rozhodla vystoupit z Evropské unie, protože tamním lidem mimo jiné vadily statisíce Východoevropanů, kteří údajně zvyšují kriminalitu a berou rodilým Britům práci (ani jedno mimochodem není pravda). Ve Spojených státech amerických proběhla také svého druhu revoluce, když lidé zvolili prezidentem populistického miliardáře Donalda Trumpa. A i tady byla jedním z motivů únava z otevřenosti liberální demokracie, dopadů globalizace a touha potrestat vládnoucí elity.

„Mezinárodní bezpečnost je nyní zřejmě méně stabilní než v jakékoli chvíli od druhé světové války. Některé z základních pilířů Západu a liberálního mezinárodního pořádku slábnou,“ prohlásil v únoru roku 2017 německý diplomat Wolfgang Ischinger na uznávané bezpečnostní konferenci v Mnichově, kterou organizuje. „Možná jsme na kraji postzápadního věku, ve kterém nezápadní aktéři vytvářejí mezinárodní politiku často paralelně nebo na úkor multi-laterálních rámců, jež vytvořily základ liberálního mezinárodního řádu po roce 1945.“⁶²

Nelze si neklást otázky, neopakuje se tu historie a neopomíná nás na chvíle, kdy stále rychleji rostoucí nacionalismus rozběhl hned dvě světové války? Nepřipomíná i u nás atmosféra druhou polovinu čtyřicátých let, kdy jsme dobrovolně, a dokonce s písní na rtech zamířili do nedemokratických vod?

A pokud ano, jak je možné, že nevidíme rizika vlastních kroků, které nás mohou přivést do mnohem vážnějších problémů, než jsou ty, kterým momentálně čelíme? Podobných otázek přibývá, ale neměli bychom je vnímat jako důvod k panice, vidět v nich nevyhnutelnost osudu. Spíše nás mají ponoukat k přemýšlení, že před námi stojí výzvy, kterým budeme muset čelit, a proto bychom měli hledat východiska, jak se k nim postavit. A to třeba i poučením z chyb našich předků.

Bývalý ministr zahraničí Spojených států Henry Kissinger napsal: „Při studiu dějin nemůžeme použít žádnou příručku obsahující pokyny, které by bylo možno bez dalšího aplikovat. Dějiny nás učí pomocí analogií, vrhají světlo na pravděpodobné důsledky srovnatelných situací. Avšak každá generace si musí sama určit, jaké okolnosti jsou skutečně srovnatelné.“³

Jenže ono „určování“ není vůbec jednoduché. Mnohdy má dokonce fatální důsledky, což nám mimo jiné dokazuje právě svědectví předchozích generací.

„Nad světem se rozhostila nádherná bezstarostnost, neboť co by mohlo tento vzestup přerušit, co zabránit tomuto elánu, jenž čerpal stále nové síly ze svého vlastního rozmachu? Nikdy nebyla Evropa silnější, bohatší, krásnější, nikdy nevěřila v ještě lepší budoucnost upřímněji,“ psal (mimochodem stejně jako Peroutka z exilu) spisovatel Stefan Zweig o počátku 20. století v jedné z nejsilnějších vzpomínkových knih *Svět včerejška*.⁴ Brzy přišlo šokující vystřízlivění: nikdo tomu nevěřil, ale z lokálních tahanic o malé území na Balkáně vypukla první světová válka.

Podobně vzpomínal i německý spisovatel a překladatel z Prahy Max Brod v knize *Život plný bojů* (jako Zweig

psal knihu v exilu), když popisoval, jak byl zaskočen vypuknutím první světové války: „Celých čtyřiačtyřicet let, od německo-francouzské války v roce 1870, nebyla v srdci světa žádná válka. Válka byla pro nás slovo znějící takřka středověce, mělo příchut' směšnosti a rytířského harašení zbraněmi. Pro přítomnost se vznášelo ve vzduchu jako neskutečná třpytivá koule, mýdlová bublina. Na válku se myslilo jako na něco historicky vyřízeného, odbytého, jako na něco fantastického, něco, nač věřila dřívější lidská pokolení (nešťastníci!) – ale ne my, rozumem obdaření realisté.“ A dodal: „Politikou se tenkrát také zabývalo jen málo lidí, kteří na sebe trochu dbali.“⁵

Dalo by se říci, že pokud byli historií zaskočeni lidé žijící v čase první světové války, nebylo to až tak překvapivé, protože přišla po relativně dlouhém období míru a naprosto nečekané. Chyběla tedy zkušenost, jak snadno se přes lidské příběhy převalí dějiny. Ale ani zážitek obrovské světové války nepomohl a naivní pohled na svět po ní znovu brzy převládl.

Atmosféru dvacátých let 20. století nám ve svých pamětech zachytil literární vědec, novinář a filosof Václav Černý (zůstal v Československu, ale jako zakázaný autor, takže vzpomínky vyšly poprvé rovněž v exilu): „Vskutku bylo možno pokládat naše dějiny za splněné, a tedy jaksi ukončené, a doufat v dlouhá příští léta národa příslovečně šťastného, neboť ‚národa bez historie‘“⁶

Bohužel ani třetí pokus nám nevyšel – přišla druhá světová válka, ztratili jsme svobodu a nevrátila se nám ani po válce. Opět pro nezájem o ni dbát a pečovat. Lidé raději hltali doušky iluze o novém společenském řádu, který se jako na prvním místě na světě zavede v Československu. Tentokrát ovšem nesvoboda trvala celých čtyřicet let.

Jsme dnes odolnější? Došli jsme poznání, co vede k ztrátě volnosti a co naopak posiluje demokracii? A jsou ideje, kterými obložil kolébku Československa Tomáš G. Masaryk stále pevné a smysluplné? Jsme zemí humanismu, evropanství, svobody, otevřené diskuse a občanské

společnosti, jak si otec zakladatel přál? Pakliže je odpověď kladná, proč zrovna dnes tolik lidí tyto ideje odmítá?

Nepletl se Masaryk – a později i Václav Havel, který na svého předchůdce navazoval –, když nakládal tak silné mravní hodnoty na bedra tak malého státu? Nepovídali si tu na dálku Havel a Masaryk nad hlavami svých spoluobčanů, aniž by reflektovali skutečné postoje společnosti? Nevznikly všechny ty vznešené teze, ideály vlastně náhodou, protože oba muži stáli ve správnou chvíli na správném místě a společnost nadšená ze změny poměrů prostě nevěnovala dostatečnou pozornost jejich slovům?

Státní ideje či hodnoty pochopitelně procházejí různým vývojem a především rozdílnou interpretací. Tedy pokud vyjdeme z představy, že je vůbec někdo zná. Ideje státu se ale dají také pozměnit praktickým životem. Tradiční, zvyklosti, východiska stačí prostě nerespektovat a ony postupně zeslábnou a vytratí se.

Masaryk si toho musel být vědom, vždyť byl sociolog a znalec lidských duší i politických jevů. Na vlastní kůži přece zažil, jak česká společnost umí nenávidět za jiný názor. Přesto říkal a prosazoval své smělé morální vize o moderním československém státě. Evidentně vycházel z toho, že k dosažení proměny společnosti je nutné na začátku definovat ideál, ke kterému se budou všichni vztahovat.

Velice dobře věděl, že i Spojené státy, jež si bral za vzor, mají sice nejlepší ústavu na světě, ale k dokonalé společnosti, která bude žít v plném souladu se základní listinou, je ještě hodně daleko. Pokud ale nebude znám cíl, nebude možné ani vyrazit na cestu. A když se nakonec podaří po té cestě vydat, může vytyčený cíl sloužit v těžkých časech jako zářící maják, který nás zachrání před ztroskotáním o skaliska.

Vidíme ten maják dnes?

Tato kniha je nejen úvahou nad současností, ale tak trochu i rozmluvou s minulostí o budoucnosti. Přijde mi podstatné naslouchat radám našich předků, které oni sice

nemohou vyslovit, protože už nejsou mezi námi, ale jejich myšlenky nebo činy máme dobře zaznamenané.

Jedinou ambicí těchto vytištěných slov je přispět do zdejší debaty několika postřehy – některé z nich jsem už publikoval v týdeníku *Respekt*. Nejde o historickou práci, ale o knižní esej.

Rád bych také poděkoval řadě lidí, kteří mi při vzniku této knihy pomohli. Jmenovitě pak Martinu M. Šimečkovi za postřehy k mým úvahám a zejména pak Ivanu Lamperovi za připomínky a editaci.

**Bez ideálu, bez
vědomí mravního
povolání není národa.**

Hubert Gordon Schauer

Češi a idea státu

Pokud se návštěvník vídeňského Leopold Museum, kde jsou mimo jiné vystavená díla Egona Schieleho, Josefa Hoffmanna, Oskara Kokoschky či Gustava Klimta pečlivě začte do popisků pod jednotlivými díly, velmi brzy si uvědomí, jak často se tu setkává s českou stopou. Budto se přítomní umělci z přelomu 19. a 20. století na území Čech narodili, nebo tu žili, tvořili, případně měli blízké přátele či příbuzné.

Není to zas tak překvapivý zážitek, česká země sice není rozlohou velká, ale vždy se tu rodili talentovaní lidé, kteří promlouvali do dějin výtvarného umění, architektury, literatury či vědy. Máme tedy rozhodně na co s hrdostí navazovat.

Zároveň je ale třeba si povšimnout, že naprostá většina z našich rodáků vyrostla do historické výše díky tomu, že byli propojeni s kulturním světem. Tedy že buď studovali, nebo tvořili ve Vídni, Paříži či Mnichově. Alfons Mucha, Adolf Loos, František Drtikol a další těžili z otevřenosti Evropy, protože se mohli rozvíjet, sbírat inspirace, hledat zakázky.

A právě střet mezi touhou po propojení s evropskou kulturou a voláním po výhradně české cestě určoval nejen zásadní pohyby v 19. století, ale i ve století následujícím a tom současném. Tady někde leží kořeny jisté zacyklenosti české politiky, kdy se rychle vydáme dohánět

západní vývoj, a vzápětí se té rychlosti lekne a začneme couvat.

Na konci čtyřicátých let 19. století jsme například zatoužili po svobodě a větší nezávislosti v rámci Rakouského císařství a probudili v sobě revolučního ducha. Češi, inspirováni pohybem i v jiných částech monarchie, žádali po Vídni větší rovnoprávnost. Chvíli to vypadalo nadějně, ale když byla představena nedostatečná změna ústavy, Pražané vyšli do ulic. Neslavili úspěch, vojsko je záhy tvrdě rozešlo. Stejně jako české naděje.

Na konci roku 1851 pak zavládl tzv. Bachův absolutismus, který doprovázela tvrdá represe a cenzura, což způsobilo, že tuzemská snaha o změnu téměř ustala. Jen pár odvážlivců – mezi nimi například Karel Havlíček Borovský – se snažilo dále vnášet česká témata do debaty, nejednou k pobouření těch, kteří se v roce 1848 pokoušeli vyvolat revoluci. Jako by zapomněli na své nedávné proklamace a za hlavní heslo si nyní zvolili: chceme klid na práci.

Jakmile absolutismus odezněl a tvrdá pravidla polevila, začaly v Čechách vznikat různé spolky, tiskoviny, výzvy a apely. Riziko konfliktů s úřady už opadlo. „Jako v roce 1848, tak i 1860 se politická situace v Čechách změnila jedině pod vlivem vnějších příčin,“ píše historik Jiří Morava a dodává, že „když to císař dovolil, začali se Češi opět projevovat vlastenecky“.⁷

Z pohledu našich moderních dějin je zásadní událost, která se odehrála 20. prosince roku 1886. Ten den totiž vyšel nepodepsaný článek „Naše dvě otázky“, jehož autor, čtyřiaadvacetiletý publicista Hubert Gordon Schauer se provokativně zeptal: „Jaká je naše národní existence? Jsme ve svém národním bytu skutečně tak zabezpečeni, jak by se zdálo na pohled? Ochraňuje nás pro budoucnost... naše inteligence, literatura a celý náš národní aparát před možným budoucím, byť sebevzdálenějším a okamžitě pravdě nepodobnějším odnárodněním?“⁸

Máme tu výhodu, že známe následující vývoj, takže můžeme Schauera ocenit jako svého druhu génia. V textu

totiž vyvrací mýtus, že nás jednoho dne přijde zachránit slovanské Rusko, a dochází k závěru, že kdyby se tak stalo, byla by to katastrofa: Polákům a Bulharům totiž velcí slovanští bratři Rusové svobodu vzali.

Druhá Schauerova „česká otázka“ pak mířila přímo do černého. Co je vlastně cílem českého národa? ptal se žurnalista svých nacionálně se čím dál víc probouzejících rodáků. Jaký má jeho existence smysl? Pokud by měly být společným poutem pouze řeč a prostor, nemá cenu o nezávislost ani usilovat. Aby měl národ právo na život, musí si definovat cíle a ty naplňovat.

„Jen tam je národ, kde je pevná nepřetržená a nepřetržitá souvislost mezi minulostí, přítomností a budoucností, kde existuje skutečný vnitřní zákon rozvoje, kde je jednotný duch a cíl. Bez ideálu, bez vědomí mravního povolání není národa,“ psal Schauer.

A jedině tehdy, když si takový ideál Češi zvolí a dokážou ho obhájit, akceptují je i ostatní. To je pro přežití malého národa, jak uvádí Schauer, stěžejní. Neboť pouze tak „Evropa, naučíc se oceňovati naši bytost, nepřipustí tak lehce její zničení“.

Článek byl publikován v časopise *Čas*, který založili Masarykovi spolupracovníci, a i proto byl budoucí prezident mylně považován za skutečného autora skandálního textu. Autorství mu bylo přisuzováno mimo jiné z toho důvodu, že téhož roku si Masaryk dovolil zpochybnit na základě analýzy pravost údajně dávných rukopisů, jež měly národně se obrozujícím Čechům dokazovat starobylost a historickou výjimečnost jejich národa. A které byly ve skutečnosti opravdu falešné.

„Už samo pronesení této otázky jest skutečný zločin na národním životě českém,“ psalo se v *Národních listech* v reakci na Schauerův článek.⁹ A právě tato reakce (nepochybně by dnes nebyla o mnoho jiná) dokazuje, že vklad lidí kolem *Času* do budoucnosti Československa nelze dostatečně docenit. Podařilo se jim na zcela nové úrovni rozpoutat debatu o tom, jaký má být vlastně smysl národní-

ho sebeurčení Čechů a potažmo Slováků. Během jednoho roku zasáhli nemalou část zdejší společnosti na velmi citlivém místě, a to hned dvakrát.

Copak nestačí, že jsme se narodili jako Češi a mluvíme česky? Máme ještě něco dokazovat, abychom měli právo na sebeurčení? A jak může pravověrný Čech zpochybňovat pravost rukopisů, které dodávají národu trpícímu pod nadvládou Habsburků tolik potřebného sebevědomí?

Kdyby tehdy Masaryk a jeho společníci neuspěli, stala by se možná základem budoucího státu (tedy pokud by vůbec vznikl) lež. A nejen to, zbytečně romantizující lež.

Za své statečné činy byl Masaryk oceněn útoky, které ho doprovázely na každém kroku. V již citovaných *Národních listech* o Masarykovi napsali, že ho „k národu českému nic neváže, pro práva, snahy a potřeby národa českého nemá ani smyslu ani citu, vše, po čem národ český touží, co podniká a koná, jest mu malicherné, bezcenné, malé, nemá jiného rozměru, než aby jej – přenárodnil“!

Přes tuto nenávistnou kampaň se do konce 19. století ještě jednou odvážil jít proti většinovému názoru: ujal se veřejné obhajoby Žida Leopolda Hilsnera, který byl nesmyslně obviněn z rituální vraždy křesťanské dívky Anežky Hružové. Všude po Čechách vypukly antisemitské bouře.

Historik Jiří Kovtun v knize *Masarykův triumf* píše, že jeho vystoupení tehdy sice nebyla populární, ale založila „pověst Masaryka jako neohroženého kritika, který žádá, aby se národní život podřizoval kritériu pravdy“.¹⁰ A protože dějiny píší vítězové, když se stal Masaryk prezidentem, stala se součástí naší identity i pravda. Máme ji i proto vytkanou na prezidentské standartě.

Masarykovi a jeho spolupracovníkům se ale odmítnutím budování národní identity na základě zfalšované historie podařilo ještě něco podstatnějšího. Minimálně upozornili na fakt – později stvrzený historickými událostmi –, že budoucnost Čechů je a bude spojena s budoucností Evropy. Pokud ta nebude v dobrém stavu, nebudeme mít ani svou nezávislost.

Intelektuální revolucionáři dokázali, že je nutné opustit citový vztah k politice a nahradit ho věcným základem. Nutnost tohoto obratu naznačuje i postřeh novináře Gustava Eima zmíněný roku 1889 v jeho dopise básníkovi Svatopluku Macharovi: „Národ je blázen, je nerozumné dítě, národ se dává vést jen citem, a citová politika jest nejhorší neštěstí ze všech neštěstí.“¹¹

Tomáš G. Masaryk a později i Václav Havel byli přesvědčení o tom, že základ státu musí vyrůst na jasně formulované ideji. Nestačí – jak psal Schauer – jen obývat jeden prostor nebo mluvit stejnou řečí, společnost musí také sdílet základní hodnoty a chránit je ve spolupráci s širší západní rodinou států.

Masaryk už v roce 1894 napsal, že je úkolem každého národa najít své místo „a podle toho poznání co možná s nejplnějším a nejjasnějším vědomím postupovat při vši práci, i politické“.¹² A Havel o sto let později, konkrétně v roce 1993, dodává: „Naším národním programem nemůže být pouze naše národní existence. Musí jím být dobré lidské činy.“¹³

Masaryk byl v mnoha ohledech pragmatik, ale přesnější označení by zřejmě znělo realistický idealista. Ve chvíli, kdy si definoval, že národ nemůže jen přežívat, ale musí si určit i nějaký cíl, tak vytknul Čechům velmi ambiciózní vizi: „Humanita je náš poslední cíl národní a historický, humanita je program český.“¹⁴

Jiří Kovtun k tomu uvádí: „Podstatu českého historického odkazu shrnul ve slově humanita“ a dále píše: „Malý národ jako Čechové, jak Masaryk učil, se mezi ostatními národy neudrží šovinistickou předpojatostí a oportunistickým chytračením, nýbrž mravní kvalitou a neohroženým trváním na univerzálních proudech vlastní tradice.“

Dnes už si těžko umíme představit, jak revoluční idea to ve své době byla. A jak zásadně ovlivnila českou debatu a vůbec představivost i dalších Čechů. „Chceme individualitu. Chceme ji v kritice, v umění. Umělce chceme, ne echa cizích tónů, ne eklektiky, ne diletanty. Nevážíme si pestro-

barevného látání přejatých myšlenek a forem, zrymovaných politických programů, imitací národních písní, veršovaných folkloristických tretek, šedivého fangličkářství, realistické ploché objektivnosti... žádáme od umělce: Buď svým a buď to ty! Neakcentujeme nikterak českost: Buď svým a budeš český,¹⁵ psalo se například v Manifestu České moderny v roce 1895.

Tomáš G. Masaryk dlouho nevěřil tomu, že by mohlo v blízké době dojít k rozpadu Rakouska-Uherska, ještě na začátku roku 1914 nepovažoval za pravděpodobné, že by se rozpoutal válečný konflikt, který by zasáhl Evropu. Jakmile se tak stalo, dal se do pohybu on i další vlastenci.

Masarykova role byla stěžejní především v zahraničí, kde se snažil přesvědčit západní politiky, aby akceptovali jeho vizi, že nelze nadále udržet Rakousko-Uhersko, protože malé národy mají nárok na vlastní státy. Velké úsilí vynakládal na jednání s americkými politiky a přímo prezidentem Woodrowem Wilsonem.

Pro naši debatu o idejích, na kterých náš stát vznikl, je zaznamenáníhodné zejména to, že orientace země měla být jednoznačně západní. Když Masaryk hodnotil Rusko a Spojené státy, pro Československo viděl inspiraci ve Washingtonu. Tam funguje demokracie a obyvatelé žijí jako rovnoprávní lidé.

Když Masaryk s Edvardem Benešem a Milanem Rastislavem Štefánikem sepisovali Prohlášení nezávislosti československého národa, které bylo zveřejněno 18. října 1918, mimo jiné tam stálo: „Přijímáme ideály moderní demokracie a budeme k nim lnout, poněvadž to byly ideály našeho národa po staletí. Přijímáme americké zásady, jak byly stanoveny prezidentem Wilsonem: zásady o osvobozeném lidstvu, skutečné rovnosti národů a vládách, odvozujících všecku svou spravedlivou moc ze souhlasu ovládaných. My, národ Komenského, nemůžeme než přijmout tyto zásady, vyjádřené v americké deklaraci nezávislosti, v zásadách Lincolnových a v prohlášení lidských a občanských práv.“

Tento přístup pochopitelně Wilsonovi lichotil, a tak byl ochotnější myšlenkám malých národů naslouchat. Postupem času se k tomu přidalo poznání, že předválečná Evropa už není udržitelná, a tak opustil představu, že je třeba zachovat Rakousko-Uhersko, a stal se klíčovým spojencem při vyjednávání o vzniku samostatného Československa.

Praktický politický život se ale s těmito ideály mnohdy dostával do rozporu. Zatímco třeba ve Spojených státech či Velké Británii vede nespokojenost s politikou k volání po změně politiků – proto tam neproběhl za posledních dvě stě let pokus o nějaký převrat – , v Česku často podněcuje k touze po zásadnější změně. Po změně systému.

K detailnějším příčinám se ještě dostaneme, ale ona netrpělivost je pro nás typická a byla i za první republiky, kterou máme stále tendenci si idealizovat.

Zprávy dobového tisku jsou přitom téměř k nerozeznání od dnešních. Peroutka například o stranách ve dvacátých letech napsal, že „nehodlají dovolit, aby člověk jedl, co ony ještě neměly v ústech“;¹⁶ takže chtěly o všem rozhodovat, všude mít své lidi, a co bylo mimo partaj, nenacházelo uvnitř sekretariátů důvěru.

Na oplátku ale neměla veřejnost zase důvěru v politiky. Poslanec Hugo Bergmann ve třicátých letech prohlásil: „Vykonavatel poslaneckého a senátorského mandátu v Republice československé patří k nejnenáviděnějším občanům tohoto státu.“¹⁷

A již citovaný Václav Černý popsal prvorepublikového politika jako člověka, který „nevynikal rozhledem ani vzděláním, ani společenskou formou, ani výší cílů, byl to typický ‚malý český člověk‘, kariérista většího nebo menšího rozměru“.

Když se vydáme v čase ještě dále, komentáře zůstanou stále stejné. Už v roce 1910 vyšlo v listu novináře Karla Horkeho *Stopa*, že české strany se nezabývají podstatnými věcmi a hlavně řeší své přízemní zájmy: „Téměř každá politická strana v Čechách trpí nějakou nemocí, a někteří poslanci

na sněmech znají a reprezentují nemoc strany lépe než její program.“¹⁸

Politická kultura byla i ve vídeňském sněmu evidentně podobná té dnešní. Horký přinesl reportáž z parlamentu, v níž píše: „Jaká to znamenitá obměna slyšet výkřiky, za něž by se styděl třeba vesnický čeledín – a nemusit se červenat! Jaké to podráždění nervů viděti, jak se utvoří husté klubko z pánů zákonodárců, jak se kmitají pěsti nad hlavami.“

Ale ani tady se nemusíme zastavit v našem putování historií, zamiřme do padesátých let 19. století, kdy Karel Havlíček Borovský ve *Slovanu* kriticky rozebírá nejen politiky a jejich uskupení, ale vůbec tuzemský nezájem o veřejné dění: „Veliký počet občanů buď velmi málo neb docela nic nerozumí záležitostem politickým, nabývají mnohé politické strany tím příležitost šiditi mnohé občany a proti jejich vlastnímu prospěchu vábiti je k sobě.“¹⁹

Pro další vyprávění jsou tyto poznatky našich předků podstatné. Ukazuje se totiž, že jsme založili dvě tradice. Jednu definovali velcí mužové jako Havlíček Borovský, Masaryk (a později Havel), ta stojí na hodnotách. Pak je tu druhá, kterou definujeme my všichni, a ta stojí na emotivním přístupu – malém zájmu občanů o politiku, které využívají některé politické strany a různí kariéristé k vlastním cílům. Tyto tradice se spolu tvrdě střetávají.

Když je období klidu, všechno vlastně běží, jak má. Ve chvíli, kdy se ale přiblíží nějaký vážný problém, najednou se hraje o přežití demokratického systému. A i když ony problémy mnohdy přicházejí zvenčí, nikdy nesmíme zapomínat na chyby, kterých jsme se dopouštěli u nás doma. Slavný historik Josef Pekař při debatě o české tradici a odkazu Jana Husa připomínal právě naši vlastní odpovědnost. „Smysl českých dějin je, že Čechové, kdykoli se dopracovali vysoké úrovně svobody a samostatnosti, podvrátili sami obojí vzápětí nedostatkem rozumné umírněnosti – a to jak v oboru života politického, tak duchovního,“²⁰ napsal roku 1925 do *Národních listů*.

Pokud bychom se pokusili analyzovat příčiny onoho „podvrácení“, tak je to právě onen malý zájem širší veřejnosti o politické dění. Jak už bylo ukázáno výše, pěstovalo se tu více politikaření než politika. Za první republiky například vycházel takřka výhradně stranický tisk, který referoval pouze o úspěších své partaje a druhé karikoval.

Kvalita tehdejší novinářiny se nesmí (jak se občas činí) posuzovat podle *Přítomnosti* Ferdinanda Peroutky. Šlo o výjimečný list, který v nejlepších letech kupovalo kolem čtyřiceti tisíc lidí. Na informování širší společnosti tak neměl příliš velký vliv. Většina tisku se věnovala bulvárním zprávám a slepě hájila stranickou linii.

I kvůli nekvalitním informacím se propast mezi veřejností a politiky velmi rychle prohlubovala, protože jeden nevěděl o druhém nic.

A do toho následně vypukne drtivá hospodářská krize, v Německu vítězí Adolf Hitler, v Československu sílí komunisté a fašisté, rostou chutě Slováků na samostatný stát, radikalizují se čeští Němci. Politické strany sice mají statisíce členů, ale na schůzích se spíše řeší, komu protekcí zařídít práci, byt či místo pro děti v partajním spolku. Veřejnost chodí k volbám, tím to však pro ni víceméně končí. Zkrátka věří, že ti nahoře vědí, co činí.

A ti nahoře s tímto nezájmem počítají, respektive jdou mu populistickou politikou naproti. Jak ukazuje známá práce historika Jana Tesaře *Mnichovský komplex*, Západ sice během třicátých let německé riziko podcenil, což se ve všech publikacích a textech stále připomíná, ale my rovněž, o čemž se už mluví méně.

Vytváření spojeneckých svazků, budování obrany, vybavení armády, to vše bylo nedostatečné. S přípravami na válku se začalo příliš pozdě. „Rozhodující většina našeho národa byla ukolébána snivou pohádkou o věčném míru ... státotvornost nebyla na žádoucí výši. Zjistit, nakolik byl nedokončenou obranou vlastního státu vinen sám lid, je věcí historiků. Bez peněz se nedá budovat nic a ty mohlo na obranu povolit jen volené Národní shromáždění repre-

zentující vůli lidu. Lid po armádě volal, až bylo zle, ale ta nemohla dělat zázraky...“²¹ napsal o tom později hlavní velitel československých branných sil generál Ludvík Krejčí.

Připomínám, že je to další hlas zmiňující český sen o konci dějin, touhu po životě v pohádce, jak to pojmenoval generál Krejčí. I když se hlavní vina za tehdejší situaci připisuje prezidentu Edvardu Benešovi, je jen jedním z viníků. On si mnohdy dobře uvědomoval limity české politiky, neschopnost stranických funkcionářů řešit důležitá témata, jako například změny na mezinárodní scéně. Sám s tím ale nemohl mnoho učinit.

Jestli někde Beneš selhal, pak v přecenění vlastních diplomatických schopností a že se na zahraniční politiku díval příliš „vědecky“. Proto přeceňoval význam uzavřených spojeneckých smluv, za kterými ale chyběl prožitý vztah.

Francouzský novinář Hubert Beuve-Méry, velký obdivovatel Masaryka, korespondent řady francouzských médií a pozdější zakladatel *Le Monde*, tehdy působil v Československu a překvapeně sledoval, jak český prezident vykládá svému národu, že není třeba se bát, protože máme spojeneckou smlouvu s Francií. V článku, který vyšel po Mnichovu v roce 1938, popisuje, jak Benešovi během kritického období několikrát namítal, že atmosféra v Paříži není vůbec Československu nakloněna a že je chyba „za každou cenu zakrývat obyvatelstvu slabosti Francie“. Beneš na to odpověděl: „Jsme francouzštější než vy... Nikdy nebudeme pochybovat o Francii, protože ona nikdy nezradila své slovo... Vy jste nenapravitelný, nebezpečný pesimista...“²²

Pro přemýšlení o české politice a jejích limitech je ale podstatnější druhý postřeh francouzského novináře. „Ještě vážnějších chyb se dopustilo Československo vůči sobě samému. Kromě několika pozoruhodných výjimek byl jeho politický personál podprůměrný. Fungování stran, gigantických ekonomicko-politických organizací, které byly naprosto v moci sekretariátů, zabraňovalo jakékoli obnově a omlazení a znechucovalo lidi s nejlepšími úmysly.

Rozdělení nejdůležitějších veřejných úřadů mezi tyto strany prohlubovalo sklerózu státu a povzbuzovalo parazitismus partajních klientel.“

Toto poselství bychom si měli neustále opakovat, protože jestli se nám na nějakou tradici první republiky podařilo navázat, tak právě na uzavřený svět politických stran, které jsou velmi neochotné vpouštět do svých řad kohokoli, kdo nechce hrát podle pravidel stranických sekretariátů.

Ale zpět do minulosti. Na konci září roku 1938 bylo celé Československo na nohou a nervózně čekalo, co se bude dít. Přijdeme o Sudety? Postoupíme je pod tlakem zahraničí Hitlerovi? Edvard Beneš pak 22. září 1938 v rozhlasu pronesl projev, v němž zazněla slova uklidnění a příslib: „Mám plán.“

Po bouři emocí nastává jisté zklidnění a euforie. Prezident přece ví, co dělat. Jenže už za pár dní se ukazuje, že neví. Žádný plán neexistuje. Tady se vyjevují následky formalistní demokracie, kdy se veřejnost nejen málo zajímá o dění kolem sebe, ale i to málo jí politici neříkají celé. Ukazuje se, že diplomatické smlouvy naplněné jen pasivním nárokem slabšího na pomoc v nouzi nejsou dostatečnou obranou.

Ačkoli nikdo nezboví Francii a Velkou Británii její odpovědnosti za selhání v tak kritické chvíli, je povinností řešit i selhání naše. Vrací se tu do hry Schauerův text, že je naším úkolem obhájit v Evropě smysl české existence. A to tím, že ukážeme náš význam, aby jiným došlo, že nás nesmějí ztratit.

„Bylo-li budování samostatného státu uskutečňováním všelidských ideálů, jak věříme, musíme bohužel konstatovat, že se udělalo jen málo pro to, aby těmto ideálům a této snaze byly získávány sympatie národů. Čeští historici a publicisté citují s pobouřením výroky Chamberlainovy, Hendersonovy ad. o ‚neznámé zemi‘ a podobné ještě mnohem horší – ale nechtějí vidět vážnou výstrahu, která je v nich obsažena,“ píše ve svém *Mnichovském komplexu* Jan Tesař.

Jeho slova znějí tvrdě až necitlivě. Byli jsme civilizovanou zemí, která chtěla žít po svém, není to dost? Proč něco dokazovat, abychom měli nárok na smluvně slíbenou pomocnou ruku v těžké chvíli? Možná je to nespravedlivé, ale Tesařovo varování bychom neměli přejít. Bez ohledu na naše citové rozpoložení musíme onu výstrahu – že člověk nemůže být o druhé se nezajímající lenoch a spoléhat se přitom, že druzí se přetrhnou v péči o jeho bezpečí a blaho – přijmout a vyvodit z ní závěry. K těm se dostaneme v dalších kapitolách.

S Mnichovem končí první republika a jeden sen. Vytváří se trauma, které nás zasahuje dodnes a má vliv na vnímání politiky. Absence Benešova plánu vedla k tomu, že se nemalá část společnosti rozlítla a demokracii odmítla. Češi měli spoustu výmluv, proč skončila první republika a přišel Mnichov. Slova se množila a vytvořila obranný val, který měl zakrýt pravdu. Spílalo se stranám, politikům a západním mocnostem, které nás v tom nechaly. Kouzlo množného tvaru – strany, politici a mocnosti – umožnilo zformovat množnou, tudíž neexistující odpovědnost. Jako kdyby strany neměly straníky, politici byli bez voličů a mocnosti bez obyvatel.

Druhá – pomnichovská – republika nepřinesla jen vzestup emocí, ale nechala rozeznít i temnější stránku zdejší společnosti. Židé byli vyhazováni z práce, profesní svazy lékařů a právníků žádaly vyloučení svých židovských členů a přijímaly se rasové zákony. To vše před příchodem nacistů.

Začal hon na demokraty a stoupence Masaryka. Smýšlení lůzy, která se drala k moci, vystihla herečka, spisovatelka a manželka Karla Čapka Olga Scheinpflugová v knize *Český román*: „Velikost myšlenek byla zradou malých poměrů, ke kterým se odjakživa hlásili.“²³

V této době vychází v *Kritickém měsíčníku* velmi zajímavá stať Jana Patočky *Myšlenka vzdělanosti a její dnešní aktuálnost*.²⁴ Mimo jiné v ní píše: „Humanistická myšlenka Masarykova byla u nás nejsilnějším fermentem, který

tvořil dlouho hlavní vyznání víry naší inteligence.“ Podle Patočky „stal se Masaryk tak mocnou silou, že zapůsobil i na odpůrce a stal se tmelem i protichůdných táborů. Dnes však pozorujeme – to si nutno říci nepokrytě – naprostý úpadek této masarykovské tradice“.

Patočka si kladl otázky, které zaznívají i v našich současných debatách. Mimo jiné: „Znamená to, že humanismus i vzdělanectví jsou překonanými ideologiemi minulosti, nebo to jest jen projev chvilkové krize slabosti, v níž stojí dnešní ‚intelektuálové‘, zmatení náparem ideového protivnictva? Je pravda, co dnes často slyšíme, byť ještě zřídka veřejně, že si z Masaryka jako myslitele nemůžeme odnésti nic obsahově důležitého? Je jedním z nejsmutnějších zjevů našeho života, že k takovému pojmání mohlo vůbec dojít, že takové hlasy se mohly vůbec ozvat.“

Jednatřicetiletý Patočka ale nezůstal jen u popisu situace. Nabídl i úvahu, jak nastalé situaci čelit. Cestu neviděl v akceptování nových poměrů, v ustupování, či dokonce zpochybňování vlastních hodnot. Naopak.

„Samozřejmě nelze všechny tyto obtíže řešit několika časopiseckými články, ale je třeba pohledět skutečnosti do očí a říkat je těm, kteří jich dosud nespátřují, je třeba tvrdosti k sobě a toho nemilosrdně kritického ducha, kterým se právě tolik vyznamenával Masaryk; kritika z lásky musí být tvrdá... Můžeme prospěti své společnosti, svému okolí, svému lidu především už tím, že ukážeme, jak bezpodmínečně dovedeme v něco věřit, jak vážně a bez ohledů k sobě chceme spolupracovat, jak velké cíle si chceme klást – neboť to vše, spolu se snahou o národní a společenskou spravedlnost, musí přesvědčovat a budit respekt, musí se státi společenskou silou, jaké je v dnešní době právě u nás zapotřebí.“

Možná to zní příliš idealisticky, ale sám Patočka dokázal, že jeho slova vytyčují ctihodnou cestu, kterou má smysl následovat. Není jistě náhodou, že to bude právě on, kdo sehraje tak důležitou roli při vzniku Charty 77 o několik desítek let později, a že dokáže, jak „bezpodmínečně dovedl v něco věřit“.

Hned první rok po druhé světové válce platíme daň za špatnou interpretaci zhroucení demokracie v roce 1938. Člověk znalý své chyby se umí poučit, jestliže ale vadu vidí u druhých, čeká, že se poučí oni. Avšak „oni“ neexistují. Proto se opakují předválečné prohřešky – nedostatečný zájem o politiku, slabé kritické myšlení, chatrná kontrola politiků. Co hůř, demokracie ještě více oslabuje – mimo jiné například tím, že se omezuje veřejná debata.

„Politických stran ale nesmí být příliš mnoho, protože dochází ke komplikovanějším stranickým poměrům, míra sporů a počet konfliktů je mnohem větší, národní a státní život rozdrobenější a stát oslabenější,“²⁵ vysvětlil po válce Beneš, proč je dobře, že byl v osvobozené republice úředně omezen počet stran, které směly kandidovat ve volbách. Agrárníci, za první republiky nejsilnější strana, byli pro údajnou kolaboraci zakázáni úplně. Našel se domnělý viník, společnost však ve skutečnosti potrestala sama sebe. I díky tomuto kroku v roce 1946 vyhrávají komunisté volby.

Dnes se poměrně často traduje, že tehdejší společnost netušila, že komunisté jsou hrozbou. Opět jen výmluva. Kdo stál o informace, měl je. Ať už z deníku *Svobodné noviny*, či týdeníků *Dnešek* nebo *Obzory*. V posledně jmenovaném před volbami 1946 vizionářsky Pavel Tigrid a Ivo Ducháček psali: „My však říkáme jasně a otevřeně, že republika Masarykova a Benešova nebude se brzo smět hlásit k těmto jménům, dovolí-li, aby se gestapismus šířil v zemi dokonce z moci úřední! Máme u nás politickou stranu, Komunistickou stranu Československa, která používá bezohledně každého prostředku, aby dosáhla svého cíle. Dejme tedy těmto lidem moc ve státě a octneme se v mžiku v přímém rozporu s naší tradicí etickou, politickou i kulturní. Dějiny posoudí význam takového kroku... Jde o to, zda opustíme vskutku velké ideály za hesla a doktríny prchavého dneška.“²⁶

Veřejnost si vybrala, a to doslova, prchavá hesla. Dnes říkáme, že se nelze divit, protože lidé byli zmatení po konci války a okouzlení záchranou sovětskými vojáky. To je ale

vysvětlení, nikoli omluva. Bohužel historie nedává možnost reparátu po předložení omluvenky, že jsme nedávali pozor.

Pro pochopení rizik, kterým čelíme my, v roce 2017, je nutné si uvědomit, že v roce 1948 tu nevládla jakási všeobecná touha po komunistické diktatuře. Lidé chtěli změnu, ale nevěděli pořádně jakou, ani jak jí dosáhnout. Měli bychom se pokusit pochopit tehdejší motivy a atmosféru, která způsobila, že část společnosti převrat přivítala a větší část proti němu nic neudělala.

Erazim Kohák v sedmdesátých letech analyzoval, co se to v roce 1948 vlastně odehrálo, a mimo jiné napsal, že tehdejší situaci chápe „jako ztrátu společného myšlenkového podkladu našeho národa: ztratili jsme základní společné přesvědčení o podstatě lidského života a společenského soužití. Nestál tu ‚národ proti buržoazii‘, ani ‚národ proti komunistům‘, stály tu proti sobě dvě právoplatné části rozpolceného národa, které ztratily schopnost vzájemného porozumění“.²⁷

Jeho slova znějí velmi povědomě. Přesně takto dnes mnozí popisují naši situaci, jen používáme termíny jako „sociální bubliny“, tedy skupiny lidí, kteří žijí vedle sebe, ale přitom si vzájemně vůbec nerozumějí a ani se o to příliš nepokoušejí. Tehdy byly spouštěčem následky mnichovského rozvratu, válečné zkušenosti a poválečná atmosféra, dnes zejména tzv. uprchlická krize, k tomu se ale dostaneme později.

Kohák ve své knize dále dovozuje, že klíčový byl obrat v přístupu společnosti a státu k lidem. Už tu nebyli jednotlivci, ale lid. Češi opustili Masarykův humanismus, protože v jeho pojetí byla klíčová lidská individualita. Po válce se podle Koháka začalo tvrdit, že „pro člověka je dobré to, co vyžaduje celek, ne naopak“.

Mnohé dovedla válečná zkušenost k závěru, že jsme padli za oběť nacismu právě kvůli humanismu, který byl obráncem jednotlivců. Proto je nyní zapotřebí ideologie upřednostňující „lid“. A to hlásali právě komunisté, proto je tolik voličů podpořilo. Že není velký rozdíl mezi naci-

tickým přístupem k lidem i lidu a tím komunistickým, měli Čechoslováci zjistit velice brzy.

Když se později po dvaceti letech tvrdé nesvobody objevila na chvíli skulina v totalitní stavbě, ukázalo se, že společnost po roce 1948 vlastně jen ztratila čas. Vedle pálení ideologicky závadných knih, zavírání, mučení a popravování demokratů, ničení kulturního dědictví či omezení svobody vyznání došlo i k postupné likvidaci výroby či zemědělství. Státu se tak přestalo dařit i v ekonomické oblasti. Historik Tony Judt uvádí, že zatímco před rokem 1938 bylo Československo „srovnatelné s Belgií a o pořádný kus cesty před Rakouskem a Itálií“, „v roce 1956 však už Československo zaostávalo nejen za Rakouskem, Belgií a zbytkem západní Evropy, ale i za svým vlastním hospodářským výkonem a životní úrovní z doby před dvaceti lety“.²⁸

František Kautman, který byl v padesátých a šedesátých letech loajální komunist a jenž později podepsal Chartu 77, v knize *O českou národní identitu* píše: „V roce 1968 si celý národ podvědomě položil otázku: co jsme získali tím, že jsme se vzdali Masarykova humanismu? Odpověď byla jednoznačná: nezískali jsme nic, ztratili však velmi mnoho.“²⁹

Šedesátá léta připomínala Čechy po pádu Bachova absolutismu, sice tu stále nebyla svoboda, ale už jen uvolnění režimu a fakt, že se „to může“, vyvolal opětovné zakládání spolků, kritických časopisů, experimentovalo se v hudbě i filmu apod. Bohužel historie neumožnila toto poznání rozvinout a přivést společnost k návratu hodnot, na kterých kdysi Československo vzniklo. Protože zakrátko se už zase nic „nemohlo“.

Ruské tanky, které vtrhly do země na formální pozvánku zdejších stalinistů 21. srpna 1968, pomohly opět instalovat ten nejrozkladnější z možných režimů – vládu domácích kolaborantů, držících se u moci díky bezpodmínečnému lokajství vůči okupační moci, která je navíc civilizačně na nižším stupni rozvoje než ovládaná společnost.

Češi už oproti Západu nestáli jen na místě, začali vytrvale a docela rychle couvat.

Teror let padesátých přišel pro mnohé nečekaně, dalo se tedy namlouvat si či obhajovat, že tomu nešlo zabránit. Vedle toho léta sedmdesátá a osmdesátá už byla jasnou a dobrovolnou rezignací naprosté většiny české společnosti na vlastní důstojnost a svobodu. Lidé už věděli, že režim, ve kterém žijí, z nich dělá nesvéprávné občany, ale nechtěli riskovat střet s mocí, jež se na první pohled jevila v plné pohotovosti.

Již citovaný historik Tony Judt k tomu v knize *Poválečná Evropa* uvádí: „Znovu, podobně jako v roce 1938 a znovu v roce 1948, se z Československa vytvářel komplikovaný vlastní porážky.“³⁰ V jiné knize, *Intelektuál ve dvacátém století*, pak Judt ještě dodává: „Speciálně v Československu dospěl ústup od politiky a názorová privatizace od rozdrčení pražského jara velmi daleko. ‚Normalizace‘, tedy čistky, jež odstranily tisíce mužů a žen ze všech veřejných či veřejně viditelných funkcí a profesí, proběhla úspěšně. Češi a Slováci se vzdali veřejného života a místo toho se uchýlili k materiálnímu konzumentství a formálnímu politickému konformismu.“³¹

Obyvatelé Československa ale byli navíc ponižováni nutností stvrdit popření vlastních názorů na sovětskou okupaci, členové KSC museli dokonce projít prověrkami, které rozhodovaly o další kariéře. Vzednutí z roku 1968 či ještě během pohřbu Jana Palacha v lednu 1969 překryla pár měsíců později surovost obnovené domácí komunistické moci, která za přihlížení donedávna vzývaných představitelů „svobodomyšlného křídla“ KSC brutálně rozehnala demonstrace občanů k prvnímu okupačnímu výročí. Pak následovala naprostá rezignace. Intelektuální opozice téměř neexistovala a většina společnosti mlčela.

O to větší šok způsobil sedm let nato vznik Charty 77, kterou do konce roku 1988 podepsalo na patnáct set lidí. Z pohledu celku to bylo málo, ale i to stačilo totalitní moci, aby se lekla a přikročila k tvrdé represí – zatýkání,

zastrašování, vyhazování z práce, bránění dětem ve studiích atd. Čím větší ohlas na Chartu zazníval ze zahraničí, tím větší odplata režimu – a naopak. Tehdy se také zjevuje nový lídr – zakázaný dramatik, brilantní esejista Václav Havel. Muž, který více než kdo jiný ukázal význam psaného slova. Byl totiž schopný přesvědčivě zachytit ničivost, ale i absurdnost systému, dařilo se mu to tak dobře, že tomu porozuměli i západní čtenáři.

Moc ale neútočila jen na odpůrce režimu, stále kontrolovala, aby se širší veřejnost do aktivit Charty 77 nezapojovala. Disident Milan Šimečka ve své eseji *Společenství strachu* v roce 1980 psal, že státní aparát stále zapaloval pomyslné ohničky, aby každý věděl, že se může nepříjemně spálit.³²

Doprovázela to totalitní propaganda, která veřejnost neustále utvrzovala v pocitu, že ke stávajícímu režimu není žádné alternativy. Kritika se netolerovala, byť se po ní formálně volalo. Vlastně po celých dvacet let se tu slovům bral jejich smysl. Zdeněk Vašíček v eseji *Lidská práva a „ukradené dějiny“* píše, že komunistická moc si zvolila vlastní jazyk a styl vyprávění o minulosti a přítomnosti. Zkráceně řečeno, tento jazyk neměl připouštět jiný pohled, názor a vlastně ani chuť pochybovat.³³

**Masaryk nejednou
vysvětloval, že naše
otázka je otázkou
lidskou. Chtěl tím říct,
že nejlepším a vlastně
jediným možným
národním a státním
programem je
vytvářet dobré lidské
společenství.**

Václav Havel

Češi a idea státu po roce 1989

Přenesme se do dnů, kdy se komunistická totalita v Československu blíží ke konci. „Přišel jsem, abych vyjádřil podporu tomu, co se děje v naší zemi. Hlavní podstatou je, že se tu čtyřicet let vede třídní boj. Ten třídní boj měl za následek to, že jsme vybudovali pyramidu strachu. Každý se bojí, kvůli něčemu se bojí. Bojí se kvůli dětem, bojí se kvůli posudku, bojí se kvůli zaměstnání. Přestaňme se už bát a zbourejme tu pyramidu, pod kterou měl být pohřbený celý národ.“ Tak odpověděl vítkovický učitel, když se jej televizní redaktoři v listopadu 1989 zeptali, proč vyšel do ulic demonstrovat.³⁴

Slovo strach je klíčové, vytvářel totiž nejsilnější tmel totalitního systému. Milan Šimečka v již citované eseji z roku 1980 popisoval, že konec éry nesvobody pocítíme ve chvíli, kdy onen všeobjímající strach vyprchá z našich pórů. „Předpokládám, že takový okamžik lehce poznáme. Zajdeme večer k bývalému příteli a on nám beze strachu otevře dveře, budeme se procházet s jinými přáteli a nehledat noru, do které bychom zalezli.“

Ještě v říjnu 1989 se přitom zdálo, že totalita bude Československo dusit i nadále. V Maďarsku, východním Německu či Polsku se režimy hroutily jeden za druhým, ale tady to vypadalo, jako by vše mělo zůstat při starém. Demonstrace k výročí vzniku republiky byla v říjnu rozehnána obušky a propagandistická televize informovala, že

„o narušení klidu, veřejného pořádku a státního svátku se dnes odpoledne na Václavském náměstí v Praze pokusilo asi tři tisíce osob“.

Až listopadové události vyvolaly tak silný poryv větru, že se najednou vyjevilo, jak snadné je ony ohně, o nichž psal Šimečka, sfouknout. Rok 1989 ukázal sílu veřejného hlasu. Předseda vlády Ladislav Adamec se dlouho odmítal setkat s Václavem Havlem, protože podle něj byl „nula“. To je třeba mít stále na paměti. Z každého Ladislava Adamce se může brzy stát nula a z každé nuly se může stát Václav Havel. To by mělo všechny vést k pokoře – a naopak zároveň k sebevědomí.

Rychlost změn, které se odehrály po 17. listopadu, budí i po tolika letech úžas. Už za jedenáct dní Federální shromáždění ruší vedoucí úlohu KSČ, za dalších devět dní podává demisi premiér Ladislav Adamec a tři dny po něm skládá úřad i prezident Gustáv Husák. Rok vrcholí zvolením Václava Havla prezidentem.

Tempo událostí zastihuje víceméně všechny nepřipravené. Nic nelze plánovat, dějinné zlomy jsou rychlejší než osobní příběhy. Lidé jsou postaveni před nečekaná rozhodnutí. „Já jsem si například nikdy nenaplánoval, že budu disidentem. A jaksi nevím, jak jsem se jím stal. Já mohu říct, co bych chtěl v tuto chvíli, ale nemohu vědět, před jaké úkoly mě život a historie postaví,“ odpověděl Václav Havel na otázku novinářů, co bude v nejbližší budoucnosti dělat. Bylo jen pár dní po potlačení poklidné demonstrace studentů a čas na rozjímání nepřicházel.

Stejně zásadní, a navíc nečekanou proměnu však zažila většina zdejších obyvatel. V Česku máme zvláštní tradici zpochybnit a umazat špínou vše, co se tu odehrálo. Konec roku 1989 ale ukazuje to nejlepší ze zdejší společnosti. Ať už to byla pokojná podoba protestů, pocit sounáležitosti či ochota riskovat a formulovat požadavky, ale také připravenost převzít odpovědnost. Touha po svobodě byla znát všude.

Tíže čtyřiceti let života v totalitním státu ale pocho-pitelně hned nezmizela (nezmizela ostatně zcela dodnes),

vždyť společnost po tu dobu intelektuálně a politicky stagnovala.

Podobně jako kdysi Masaryk, i tentokrát se stal hlavním hybatelem nečekaný aktér – esejista, dramatik a disident Václav Havel. Jejich osudy jsou si v mnoha ohledech podobné, oba byli přední intelektuálové, kteří nechtěli stavět emancipaci české společnosti na příkrášlování reality. Podobně jako Masaryk u rukopisů, Havel odmítl vytvoření mýtu o výjimečných Čěších, který tu někteří pěstovali v souvislosti s pražským jarem. Debata o českém údělu, kterou vedl se spisovatelem Milanem Kunderou, dokládá v tomto ohledu Havlovu pozici naprosto jasně, a proto se k ní ještě dostaneme.

Když se Václav Havel stal prezidentem, bylo z jeho projevů a kroků více než zřejmé, že navazuje na tradici založenou Tomášem G. Masarykem. V roce 1993, kdy vznikl po oddělení Slovenska samostatný český stát, například v projevu řekl, že „zcela přirozeně navazujeme na vše cenné, co nám odkázala první Československá republika“, mimo jiné zmínil parlamentní demokracii, ideu právního státu a orientaci na západní liberální civilizaci.³⁵

Až potud jde o obecné, spíše politologické proklamace. Havel ale dodal také charakterové ideje: „K těmto hodnotám patří i tolerance, slušnost, humanita a spoluodpovědnost za věci obecné. Tvůrci nové republiky vycházeli z naděje, že ideály francouzské a americké revoluce o občanské rovnosti se stanou základem nových vztahů mezi evropskými státy a národy. Masaryk nejednou vysvětloval, že naše otázka je otázkou lidskou. Chtěl tím říct, že nejlepším a vlastně jediným možným národním a státním programem je vytvářet dobré lidské společenství, ctící univerzálně platné morální a občanské zásady.“

Nikdo to nezpochybňoval, právě naopak, zdálo se to samozřejmé a logické, vracíme se ke kořenům, k tradici, kterou nám určil Masaryk. Na konec osmdesátých a začátek devadesátých let je možné dívat se s hrdostí. A to nejen kvůli elitě, která tehdy převzala od komunistů moc, ale pře-

devším kvůli většinové společnosti, jež se dokázala nebyvale rychle adaptovat na nové podmínky.

Stačí se podívat na pár čísel: Ještě v roce 1990 pracovalo ve státních či komunálních službách osmdesát procent obyvatel, o tři roky později to bylo už jen čtyřicet procent, a v roce 1997 dokonce pouhá jedna pětina Čechů. A počet podnikatelů vzrostl z nuly na více než půldruhého milionu v roce 1997. To znamená, že drtivá většina společnosti musela změnit svou práci nebo aspoň přístup k ní. Lidé byli nuceni vypořádat se s obrovskou proměnou vlastních životů, otevíraly se nové možnosti, ale zároveň mizely jistoty, které totalitní režim nabízel.

Jako každou velkou dějinnou událost i český přechod k demokracii doprovázela celá řada chyb. Zřejmě tou největší – a nejčastěji zmiňovanou – byla představa, že klíčem ke všemu je ekonomika a cokoli dalšího je pouze její nadstavba. Kvůli absenci kvalitních pravidel, která by vytvořila mantinely divokému kapitalismu, se brzy začalo množit tunelování podniků i bank, různé spekulace s majetkem či jiné podoby rozkrádání.

Politická reprezentace pod vedením Václava Klause odvedla v mnoha aspektech výbornou práci, vždyť se poměrně rychle podařilo přejít od státem plánované ekonomiky ke kapitalismu, povedlo se zvládnout rozpad obřích státních podniků, které byly uměle drženy při životě atd. Ale svůj vlastní úspěch podkopala tím, když tvrdila, že na vytváření právního rámce není čas a vše vyřeší neviditelná ruka trhu.

Klaus ve svých rozhovorech a projevech často opakoval tezi, že nejlepší regulací je, že když někdo nebude nabízet kvalitní práci nebo výrobky, tak o něj ztratí zákazníci zájem a zkrachuje. Jenže to v postkomunistické společnosti nefungovalo. Lidé přicházeli o své investované peníze a nemohli se domoci práva. Ať už šlo o krachy bank či kampeliček, nebo různé jiné podvody. Chyběly zákony.

Přesto měli stále lidé dojem, že se nemusí nějak moc zajímat a angažovat, protože to ti nahoře zařídí. Tak jako si

to kdysi mysleli u Beneše, jen teď byl tím vyvoleným Václav Klaus, který přece ví, co je třeba dělat. Nikoho moc netrápil fakt, že Klaus je ve své nové roli stejný amatér jako všichni kolem, protože zkušené politici u nás zkrátka nebyli. Lišil se od ostatních zejména tím, že mluvil sebejistě. Tehdy se jevilo jako zbytečné o něčem moc debatovat, polemizovat. Ostatně opozice téměř neexistovala a média byla víceméně nekriticky proklausovská.

Nebylo tudíž vyhnutí, že musela přijít chvíle, kdy lidé začnou cítit z průběhu komplikované transformace zklamání. A že zase budou hledat viníky mimo sebe – třeba v politicích, které si zvolili, ale přitom je vůbec nekontrolovali. První větší problémy přišly v roce 1996, kdy se zadrhl ekonomický růst a vláda musela přijmout úsporné balíčky. Začala se šířit „blbá nálada“, jak to pojmenoval Václav Havel. Těžko hmatatelný dojem, že revoluci někdo „ukradl“, že to prostě mělo být jinak.

Zlom pak přišel v roce 1997, kdy padl kabinet Václava Klause. Příčinou nebyly jen ekonomické problémy země, které vláda jako by už neuměla řešit, ale taky odhalení, že vládnoucí ODS sice všechny vyzývá k odříkání a poctivosti, ale sama získává nejasné černé peníze od falešných sponzorů. Politická krize a předčasné volby nicméně nepřinesly uklidnění situace.

Občanští demokraté a Václav Klaus neprošli sebe-reflexí, za pádem své vlády viděli spiknutí Václava Havla ve spolupráci se vzbouřenými členy ODS Ivanem Pilipem a Janem Rumlem, takže rebelové místo očisty partaj raději opustili a založili si novou – Unii svobody.

Václav Klaus obdařený talentem k chytlavému pojmenování událostí překřtil pokus o své odvolání na „sarajevský atentát“ (byl totiž zrovna na zahraniční cestě v Sarajevu, když ho Ruml s Pilipem vyzvali kvůli černým penězům k rezignaci) a od té doby evidentně ztratil důvěru v klasické pojetí politiky, kdy se dohody uzavírají na základě blízkosti politických programů, a upřednostňoval domluvy založené především na rozdělení moci a vlivu.